

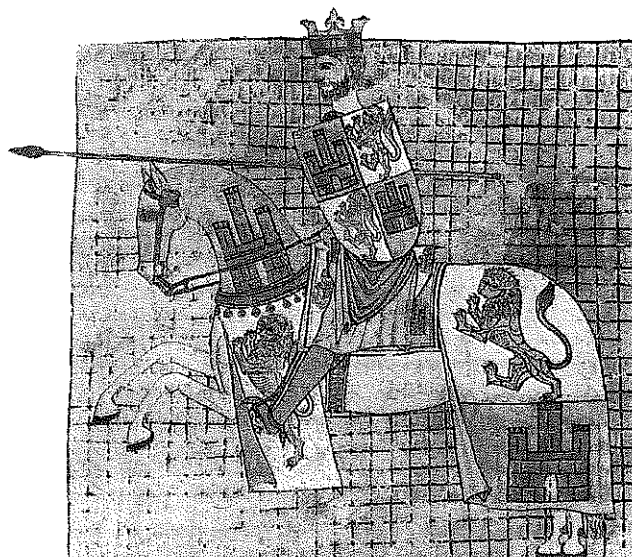
Finançament de l'Estat (I)

Monarquies feudals i nou sistema fiscal (Castella i Corona d'Aragó, segles XIII-XV)

MANUEL SÁNCHEZ MARTÍNEZ

Aquest és el primer lliurament d'una sèrie d'articles sobre el finançament de l'Estat al llarg de la història. En aquest cas, l'autor analitza el regne de Castella i de la Corona d'Aragó, dins el marc del nou sistema fiscal gestat els últims segles de l'Edat Mitjana i consolidat a l'Època Moderna, destacant del primer la nova forma d'obtenir ingressos mitjançant els impostos indirectes –duanes, ramaderia i mercats– i els directes que gravaven el patrimoni. Mentre el sistema fiscal castellà fou un instrument al servei del reforçament del poder monàrquic, als països de la Corona d'Aragó, la nova fiscalitat va ser controlada directament per les Corts i per les diputacions sorgides d'elles.

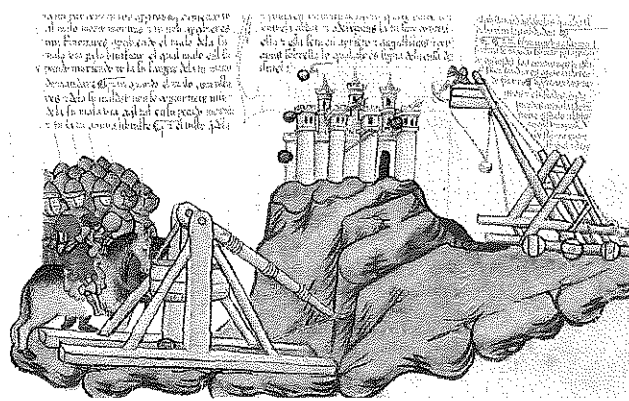
No hi ha dubte que el sistema fiscal que va vertebrar i alimentar les grans monarquies de l'època moderna tingué els seus orígens en els tres darrers segles de l'Edat Mitjana. Més concretament, la que alguns han anomenat «revolució fiscal» baixmedieval va tenir lloc entre mitjan segle XIII i els anys centrals del següent. Aclaparats per noves necessitats –la guerra en primer lloc, però també el creixement mateix de l'Estat– i incapaçs de fer front a aquests reptes amb els ingressos tradicionals, els monarques van bastir un nou sistema fiscal radicalment diferent dels recursos que fins llavors els havien permès viure del seu patrimoni. La novetat més important consisteix en l'intent –més o menys reeixit– d'ampliar l'àmbit de punició fiscal més enllà dels estrets límits del domini o patrimoni reial per incloure-hi no solament els vassalls directes del monarca, sinó també tots els habitants del territori en el qual s'exercia la seva sobirania. Com és fàcil d'entendre, una novetat tan radical no pogué tenir lloc sense que es produïssin uns canvis fonamentals en l'estructura econòmica i social, però també, i sobretot, en l'articulació del poder polític dels diversos Estats. Donada la naturalesa d'aquesta nova fiscalitat, si es volia que fos acceptada per tothom calia buscar un motiu que la justificqués més enllà de les obligacions feudovassallàtiques que fins en aquell moment havien vehiculat les relacions fiscals del monarca amb els seus homes. En aquest punt s'inscriu tot l'arsenal de teories, subministrades pel dret romà i per l'aristotelisme de les quals es van servir els monarques i els seus consellers per aconseguir que s'acceptés un sistema fiscal d'abast general. Com que la guerra era la causa per excel·lència que motivava la petició d'ajuda, la *defensio regni*, que involucrava a tothom, va justificar la demanda d'un subsidi pagat per tots. En segon lloc s'intentà que també participessin en aquesta nova fiscalització els habitants dels àmbits senyoriais. Naturalment, en cada cas el resultat va ser diferent a causa de la particular configuració de la monarquia feudal en cada territori: on existia una piràmide feudovassallàtica ben travada (França, Angla-

Alfons X va posar les bases de la nova fiscalitat a la Corona de Castella.

terra) això es va aconseguir molt més fàcilment que, per exemple, a la Corona d'Aragó, on les especials característiques de la monarquia feudal –particularment a Catalunya i a l'Aragó– no sols van retardar fins a mitjan segle XIV l'acceptació del nou sistema fiscal per part de la noblesa, sinó que, com veurem més endavant, van limitar molt seriosament la disponibilitat de la Corona sobre ell. I, finalment, si aquest sistema fiscal tenia una nova causa, també havia de tenir un nou beneficiari, que ja no seria tan concretament la persona del monarca sinó més aviat les necessitats de la *res publica*, és a dir, l'Estat.¹ Però l'establiment d'un sistema fiscal de nova planta en el cor de la Baixa Edat Mitjana no fou exclusivament una fita fonamental en el procés d'afermament dels Estats a l'alba del món modern, també tingué repercussions severíssimes, encara poc estudiades, en el teixit social. No hem d'oblidar que la instauració d'una sobrepunció fiscal per part de l'Estat a mitjan segle XIV va coincidir plenament amb el desenvolupament de la crisi baixmedieval i que, per tant, no devia quedar aliena a les extremes dificultats que experimentaren les societats d'Occident en els segles XIV i XV. Quan s'observa la convergència de diversos sistemes fiscals en l'espai local (l'eclesiàstic, el reial/senyorial, el municipal), és indubtable que la superposició de la nova fiscalitat d'Estat devia afectar molt durament determinats sectors socials i, en alguns casos, devia suposar una bona escamesa per a l'equilibri ja força precari de l'economia pagesa.² Però, en l'extrem oposat, també és evident que el nou sistema fiscal fou finalment acceptat perquè hi havia grups socials interessats, com a beneficiaris directes, en el seu funcionament. Primer de tot, la noblesa, sia perquè la monarquia li cedís una part més o menys important del producte dels nous impostos, sia perquè percebés sucoses soldades al servei de la Corona, desviant d'aquesta manera en profit propi una part important de l'extorsió fiscal justificada per la guerra. Però no solament la noblesa: també els agents encarregats d'administrar a diferents nivells la cada vegada més complexa maquinària fiscal, els arrendataris dels diversos impostos o els compradors de títols de deute públic, en el cas dels països de la Corona d'Aragó, van ser convidats a participar en el banquet fiscal organitzat per l'Estat.

La cronologia en l'establiment de la nova fiscalitat és força significativa i pràcticament la mateixa, amb diferències insignificants, en totes les principals monarquies europees. Així, el procés de construcció de la *fiscalité d'État* a França s'inicià al final del segle XIII i culminà a la dècada de 1360; a Anglaterra, les grans innovacions en la configuració del *tax state* s'esdevingueren en els regnats dels tres Eduards, és a dir, entre 1272 i 1377; a la Corona de Castella, les bases del nou sistema fiscal s'establiren entre 1252 i 1350; i finalment, a la Corona catalanoaragonesa aquest procés tingué lloc entre els darrers anys del segle XIII i la dècada de 1360. Ara bé, encara que la cronologia sigui la mateixa a gairebé tot Occident, el resultat final del procés va ser diferent, tant pel que fa als components concrets del sistema fiscal resultant com, sobretot, quant a la disponibilitat de la monarquia sobre

Les guerres cada cop més costoses, van servir de justificat per establir un nou sistema fiscal al llarg de la Baixa Edat Mitjana.

els nous instruments fiscals. Efectivament, gairebé sembla innecessari dir fins a quin punt l'adopció d'una mena d'impost o altra depenia de les peculiars i intransferibles circumstàncies econòmiques i socials de cada territori. Així, per esmentar només un parell d'exemples, no és difícil explicar que el nou sistema fiscal de la corona anglesa s'orientés cap a l'explotació duanera del seu principal producte d'exportació, la llana; o que, donada la vitalitat del mercat a les ciutats i viles de Catalunya i el País Valencià, el principal recurs fiscal estigués basat en els impostos indirectes. D'altra banda, sembla també evident que el control més o menys estricte de la monarquia sobre la nova fiscalitat derivava de la particular correlació de les forces socials a cada Estat, expressada també en la major o menor capacitat d'intervenció política de la representació oligàrquica del país en Corts o Parlaments. En contrast amb casos de disponibilitat gairebé absoluta del monarca sobre els nous recursos fiscals (com succeiria, al final d'una evolució més o menys llarga, a França o a Castella), en trobem d'altres en l'extrem oposat en les quals el control total d'aquests recursos –incloent-hi l'àmbit de la gestió– requeia en mans de les Corts, com va passar en els països de la Corona d'Aragó.

Veurem ara a trets generals les fites principals i les característiques del procés de construcció d'aquest nou sistema fiscal en els dos grans Estats peninsulars, Castella i la Corona d'Aragó.³

Els ingressos tradicionals de les monarquies

Abans que s'instaurés la nova fiscalitat, les monarquies disposaven d'un conjunt molt heterogeni d'ingressos procedents del seu propi patrimoni. Malgrat el caràcter miscel·lani i la variada terminologia en un territori o un altre, la seva entitat no difereix gaire d'un extrem de la Península a l'altre.

Com qualsevol senyor feudal, el monarca posseïa, abans de res, un conjunt de béns (terres, vinyes, deveses, horts, parcel·les de sòl urbà, molins, forns, carnisseries, salines, mines, etc.) dels quals extreïa determinades rendes, gestionades de maneres diferents segons els llocs i que ara no podem detallar. En segon lloc, en les seves terres els monarques percebien un ampli ventall d'impostos indi-

rectes sobre el trànsit i les transaccions: mesuratges, pesos i *lezdas* a la Corona d'Aragó; *portazgos* a Castella. En tercer lloc també percebien tot un seguit d'impostos directes pels més variats conceptes: en destacarem, per exemple, la part del delme eclesiàstic transferit a la Corona en els casos de Mallorca i València, que constituïa una part molt important de les rendes patrimonials en aquests territoris; a continuació venien els impostos regulars, com les *questie* catalanes, les *pechas* aragoneses, les *peites* valencianes, o la *martiniega* i el *pedido forero* a Castella; el dret a allotjar el monarca: *cena* a la Corona d'Aragó o *yantar* a Castella; també les redempcions del servei d'host (com la *fonsadera* a Castella) es pagaven mitjançant un impost directe; i encara caldria incloure en aquesta categoria antics impostos extraordinaris, ja patrimonialitzats: el *monedaje* aragonès i valencià (o el *morabatí* mallorquí), percebuts cada set anys, igual que la *moneda forera* castellana; o el *bovatge* català, que s'exigia al començament de cada regnat. Finalment, aquesta àmplia gamma es tanca amb els impostos pagats per les comunitats musulmanes i jueves, *cofre e tesor del senyor rey*; si bé el rendiment dels tributs sobre els musulmans variava segons les regions en relació amb la seva importància numèrica i la seva rellevància econòmica, els subsidis extraordinaris pagats pels jueus constituïren, com a mínim fins al final del segle XIV, una

important font d'ingressos en les dues Corones que considerem aquí.

No sempre la documentació permet conèixer l'abast exacte d'aquests ingressos ni, encara menys, el seu paper en les finances ordinàries de la monarquia. En tot cas, passant per damunt de diferències i matisos que no és possible detallar aquí, tots els investigadors estan d'acord a remarcar la clara insuficiència d'aquesta mena d'ingressos per fer front als nous reptes que es plantejaven a les monarquies. A més, amb el temps, aquests recursos tradicionals –fossilitzats, erosionats per exempcions i franquícies, alienats en més o menys mesura– perderen rellevància en el marc general de les finances. Així, en el cas de Castella s'ha pogut parlar de l'escassa consistència dels ingressos i *pechos* tradicionals ja al final del segle XIV, que al llarg del segle XV van esdevenir clarament testimonials; i pel que fa a la Corona d'Aragó, malgrat la importància dels ingressos patrimonials procedents del regne de València encara en el segle XV, s'ha observat, sobretot a Catalunya, l'imparable procés de liquidació del patrimoni reial al llarg del segle XIV i la crítica situació, al límit de la fallida, de les finances ordinàries al final del segle.

Castella: un sistema fiscal al servei de la consolidació monàrquica

Si bé la relativa manca de fonts no permet individualitzar amb precisió les principals etapes de la construcció del nou sistema fiscal a la Corona de Castella, sembla fora de dubte que les principals novetats van tenir lloc entre els regnats d'Alfons X (1252-1284) i d'Alfons XI (1312-1350), mentre que els monarques de la casa de Trastámara es limitaren a aprofundir i ampliar el sistema que aparegué en aquell període.

Com en altres indrets d'Occident, també a la Corona de Castella les primeres iniciatives fiscals es van decantar pels impostos indirectes, més fàcils d'acceptar per part dels contribuents i a través dels quals la monarquia es podia beneficiar de la intensa activitat comercial consecutiva a l'ampliació de l'espai conquerit a l'Islam durant la primera meitat del segle XIII. En aquest sentit, Alfons X es va aprofitar d'un tipus d'ingressos –els *almojarifazgos*– d'origen musulmà que, assajat a Toledo al final del segle XII, fou aplicat a les ciutats meridionals acabades de conquerir. Ha de quedar clar que l'*almojarifazgo* no és un impost sinó un conjunt d'ingressos que es recaptaven conjuntament.⁴ Ara bé, amb el temps el bigarrat conjunt format per l'*almojarifazgo* es va anar disgregant en diversos tipus d'ingressos, d'entre els quals els drets de duanes van quedar com els més característics i rendibles; de fet, a la Sevilla del segle XV l'*almojarifazgo* equivalia a un impost duaner. Potser seguint aquest exemple meridional, Alfons X establí una xarxa de duanes a la resta del reialme castellà. Així, juntament amb el control de les anomenades *cosas vedadas* (reorganitzades entre 1251 i 1258), s'establí des de 1271 un delme sobre les importacions. Aquest impost es cobrava en una xarxa de ports terrestres i marítims situats a la costa

Durant el llarg regnat de Pere el Cerimoniós, concretament entre el 1360 i el 1370, es va establir la nova fiscalitat als països de la Corona d'Aragó.

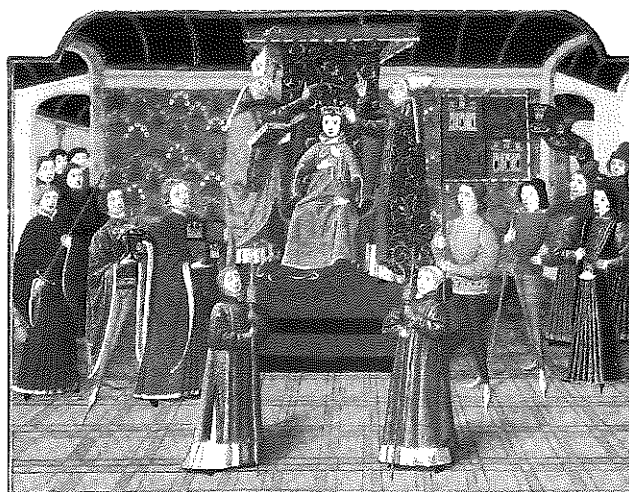
cantàbrica i a les fronteres amb Portugal, Navarra i, parcialment, amb Aragó. A força diferència de la resta, els ingressos més substancials procedien de les duanes cantàbriques, un símptoma de la vitalitat del comerç marítim castellà per aquell front. Concebut com a simple mesura d'urgència per fer front a les guerres contra els musulmans, aquests delmes duaners foren novament concedits per les Corts els anys 1313, 1317 i 1329, fins a esdevenir un impost regular que no requeria l'autorització de l'assemblea.

També en l'època d'Alfons X es va organitzar la fiscalitat sobre la cabanya ramadera: a partir de 1276 es va establir un *servicio* anual sobre la ramaderia transhumant, potser per compensar l'emparedament reial a l'organització de la Mesta; les Corts tampoc no intervingien en la concessió d'aquest impost. L'any 1343 Alfons XI va prendre per a ell el *montazgo* que, a canvi de l'ús de les pastures, percebien els senyors i els municipis; quatre anys més tard va unir aquest impost al *servicio*, i així va néixer la renda mixta anomenada de *servicio y montazgo*.

Tret de las *rentas menudas* de l'*almojarifazgo* que, com ja hem vist, gravaven la compravenda de productes al mercat, Castella va ser relativament tardana a l'hora d'adoptar una fiscalitat indirecta que afectés el consum i/o les transaccions a l'interior del reialme. Això no succeí fins a 1342, quan les Corts van concedir a Alfons XI la percepció durant tres anys d'una *alcabala* sobre tot el territori per finançar la campanya d'Algeciras.⁵ Malgrat que les Corts li van renovar el dret a percebre-les els anys 1345 i 1350 amb la condició que les *alcabalas* no esdevinguessin *pecho aforado* –és a dir, impost regular– sembla que durant la dècada de 1370 es van cobrar cada any; finalment, cap al 1400 les *alcabalas* es transformaren en uns impostos fixos i ordinaris, que no necessitaven el permís de les Corts; a partir de llavors van esdevenir l'ingrés més important de la Corona castellana.

Si bé els impostos indirectes van acabar convertits en un ingrés regular que la monarquia percebia sense necessitat que les Corts ho autoritzessin, en el cas dels impostos directes sobre el patrimoni dels contribuents el control de les assemblees fou molt més ampli. Així, des de 1269 les Corts començaren a concedir els *servicios* sol·licitats pels monarques, i ho continuarien fent al llarg de tot el període baixmedieval. Al principi els *servicios* equivalien a una o diverses *monedas*, és a dir, s'utilitzava com a criteri de percepció el tipus impositiu utilitzat en la recaptació de la *moneda forera*. Més endavant també s'emprà com a procediment de percepció el *pedido*, la qual cosa implicava la confecció de recomptes generals d'«humos» i de padrons de riquesa dels contribuents. Encara que, com ja hem apuntat, les Corts van intervenir més activament en aquesta mena de fiscalitat fixant els mètodes de recaptació o controlant-ne els comptes, els *servicios* no van esdevenir la clau de volta del sistema fiscal castellà, que es basà prioritàriament en la resta d'impostos establerts lliurement per la Corona sense intervenció especial de les Corts.

A l'època dels Reis Catòlics es va produir simplement un perfeccionament del sistema fiscal nascut a la segona

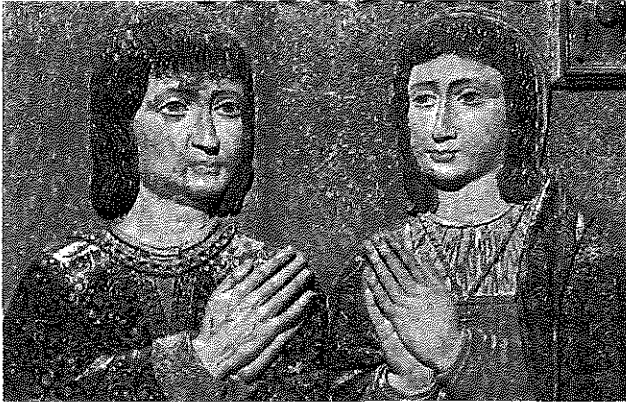

A Castella, el nou sistema fiscal va ser controlat molt directament per la monarquia sense que les Corts escurcessin de forma especial les capacitats régies dins d'aquest àmbit.

meitat del segle XIII i culminat al llindar del segle XV. El tret més característic fou el recurs cada vegada més extensiu als ingressos extraordinaris, és a dir, als *servicios* atorgats per les Corts; però també ho van ser els ingressos procedents de l'Església: a més de les *tercias reales* (dues novenes parts del delme eclesiàstic) que la Corona percebia des de 1247, cal esmentar les almoines per a la Croada, els subsidis extraordinaris del clergat, els drets d'espoli i rendes de les seues vacants; però, per damunt de tot, la incorporació dels mestrats dels Ordes Militars a la Corona va suposar una font de recursos addicional i força important. Si aquests ingressos extraordinaris significaven el 30% de les entrades de la monarquia a la primera meitat del segle XV, en temps dels Reis Catòlics van assolir el 60% i el 70%. Com afirma Ladero, gràcies a l'augment i consolidació d'aquests nous ingressos extraordinaris «el sistema de hacienda bajomedieval continuó funcionando al menos doscientos años más, en época de los Austrias [...] y pudo sostener empresas políticas que otros monarcas contemporáneos habrían sido incapaces de soportar».

La Corona d'Aragó: un sistema fiscal al marge del monarca

Deixant enrere els *monedajes* aragonesos i els bovatges catalans com a primers –i precoços– exemples d'una fiscalitat extraordinària durant el segle XIII, ens hem de situar en les darreres dècades d'aquest segle per trobar les iniciatives més clares de construcció d'un nou sistema fiscal. Com no podia ser d'una altra manera, la causa va ser la guerra, en aquest cas els conflictes mediterranis derivats de la conquesta de Sicília per part de Pere el Gran l'any 1282. Excomunicat pel Papa, entredits els seus reialmes i lliurats a la casa de França, tant aquest monarca com Alfons el Franc (1285-1291) i Jaume II en els primers anys del seu regnat (1291-c.1305) van haver de fer front a la poderosa coalició francoangevinopontificia, a l'hostilitat del rei de Mallorca (aliat a la causa antiaragonesa) i a Castella. En aquesta dramàtica conjuntura, els

A l'època dels Reis Catòlics es van consolidar a la corona castellana totes les mesures fiscals adoptades des de la segona meitat del segle XIII.

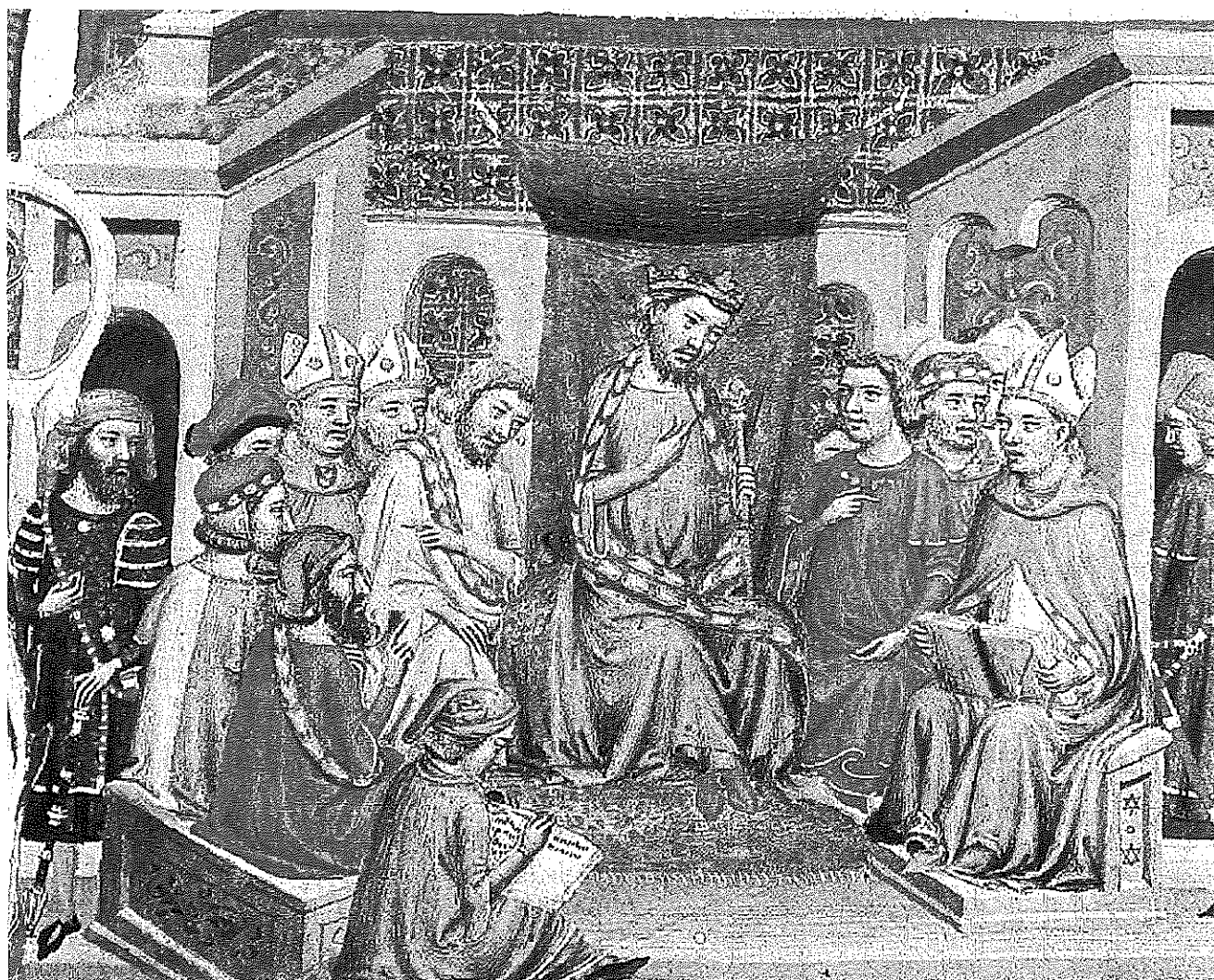
monarques hagueren de recórrer a la petició de substanciosos subsidis de caràcter general, tant a Catalunya (1289, 1292 i 1300) com a l'Aragó (1290, 1300 i 1301) i València (1286, 1302 i 1304). Així doncs, entre les dues darreres dècades del segle XIII i els primers anys del XIV tot el territori de la Corona es va veure sotmès a una pressió fiscal probablement intensa, materialitzada en la percepció d'impostos indirectes (*sisas*), de taxes sobre la sal (Aragó, 1300) o de contribucions directes (València, 1302 i 1304). Però més important encara que constatar aquests primers i clars exemples d'una fiscalització que transcendeix el patrimoni reial és observar els trets específics que regeixen les concessions d'aquests subsidis i que deriven del «pactisme polític» cristal·litzat —no creat— a les Corts catalanes i aragoneses de 1283. Tots aquests donatius foren atorgats graciosament (*non ex debito sed solum ex providentia et voluntate...*) en diverses reunions de Corts. En conseqüència, com que es tractava d'una fiscalitat aliena al patrimoni reial, tant la decisió sobre la mena d'impostos que s'establirien per reunir aquests donatius com tot el que feia referència a la seva gestió (i fins i tot al seu destí) seria competència de les mateixes Corts, amb l'expressa exclusió del monarca i dels oficials ordinaris. Aquest peculiar model de relacions entre la monarquia i la representació oligàrquica de cada territori regiria a partir de llavors tot el procés de construcció del nou sistema fiscal als països de la Corona d'Aragó. Com que encara no s'ha estudiat amb idèntica profunditat l'evolució de l'esmentat procés als tres territoris de la Corona, fa de mal presentar una síntesi acabada i coherent del període comprès entre 1300 i 1360. En tot cas, podríem apuntar que, solucionats momentàniament els problemes mediterranis en els primers anys d'aquell segle, Jaume II i el seu successor Alfons el Benigne (1327-1336) potser van poder tornar a viure del seu patrimoni, encara que amb esporàdiques apel·lacions a una fiscalitat extraordinària, sobretot en ocasió de la duríssima conquesta de Sardenya (1323-1324) o per fer front a la primera guerra amb Gènova a la dècada de 1330. Si ens cenyim al cas de Catalunya, el més ben estudiat, observem que davant les fracassades temptatives (els anys 1323, 1333 i 1340) per obtenir un donatiu general en la línia dels concedits al final del segle XIII, els monarques

es van adreçar als llocs on era més fàcil obtenir un subsidi copiós: les ciutats i viles del patrimoni reial. D'una banda, la Corona es podia beneficiar dels pròspers recursos d'aquests nuclis urbans, en aquells moments en plena expansió demogràfica i econòmica; de l'altra, els flamants organismes municipals van saber aprofitar les urgents necessitats del monarca per dotar-se d'un sistema fiscal propi. Així, en el cas del Principat es pot dir que van ser les ciutats i les viles del patrimoni reial les que finançaren en gran part la conquesta de Sardenya, les guerres amb Gènova i, ja en el regnat de Pere el Cerimoniós (1336-1387), les campanyes contra els maríndes, la reintegració del regne de Mallorca i els conflictes mediterranis derivats de la insubmissió de Sardenya. Però, igual que havia succeït amb els donatius en Corts, també els subsidis oferts per les ciutats i viles eren voluntaris. Per tant, la gestió dels impostos concedits pel rei per a reunir-los (sense excepció, *imposicions* sobre el consum, les transaccions i la circulació de productes, molt semblants a les *alcabalas* castellanes) eren d'exclusiva competència municipal. D'aquesta manera, en última instància fou la Corona, amb les seves demandes creixents, qui provocà el naixement i la posterior consolidació del sistema fiscal municipal. En tot aquest procés tingué un paper decisiu el desenvolupament del deute públic consolidat, un vigorós tret diferencial de les finances municipals catalanoaragoneses respecte de Castella. Efectivament, a partir de mitjan segle XIV la necessitat de pagar amb urgència al rei els considerables donatius mogué els municipis a utilitzar un nou sistema de crèdit emetent censals i violaris a més baix interès i terminis de devolució més llargs que els préstecs tradicionals. Col·locar les *imposicions* al servei d'un deute cada vegada més important va acabar convertint aquells impostos en permanents, la qual cosa contribuï a fixar el sistema fiscal municipal.⁶

La instauració definitiva de la fiscalitat d'Estat als països de la Corona d'Aragó va tenir lloc, en un clar paral·lelisme amb el cas francès, en els anys centrals del segle XIV, a conseqüència de la dura i costosa guerra contra Castella. Així, a les Corts generals de Monzón (1362-63), en què es van reunir representants d'Aragó, Catalunya, València i Mallorca, es va votar un considerable donatiu

La nova fiscalitat va agreujar encara més els ja precaris equilibris de les economies camperoles.

A diferència de Castella, als països de la Corona d'Aragó la nova fiscalitat va ser decidida per les Corts, establerta per elles i gestionada per comissions emanades d'aquelles assemblees.

per finançar el conflicte peninsular. Per reunir la quantitat es van establir per primer cop les *generalitats*, formades per dos conjunts d'impostos: el que posteriorment s'anomenaria *dret de la bolla*, que afectava la producció i comerç de draps, i el *dret d'entrades i eixides*, un impost duaner percebut en determinats indrets situats en les fronteres marítimes i terrestres de la Corona. Una altra part del donatiu votat a Monzón s'obtidria mitjançant l'impost directe del *fogatge*. Seguint les pautes del model fiscal catalanoaragonès, aquests nous impostos no serien gestionats ni pel rei ni pels seus oficials, sinó per comissions emanades de les Corts en cada territori: les anomenades Diputacions del General. Si bé en principi el sistema fiscal dissenyat a Monzón per a tota la Corona (i adaptat l'any 1365 específicament per a Aragó, Catalunya i València) tindria una vigència limitada al període de concessió dels donatius, molt aviat l'emissió de deute públic per part de les Diputacions va tenir efectes més o menys semblants als que havia tingut en els municipis una dècada abans. D'una banda, va perpetuar les *generalitats*, col·locades al servei del deute, de l'altra, es van haver de mantenir les Diputacions, en un principi elegides temporalment per gestionar els donatius, per fer front al pagament de les pensions del deute. Així fou

com en la transcendental dècada de 1360 es creà un sistema fiscal –basat en el doble conjunt d'impostos de les *generalitats* i en un impost directe repartit via *fogatge* entre els braços reunits en Corts– que, amb pocs canvis, perduraria en els països de la Corona d'Aragó fins al començament del segle XVIII.

En un clar contrast amb el que s'observa a Castella, el nou sistema fiscal catalanoaragonès es construí absolutament al marge del monarca. D'aquesta manera, a partir dels anys 1360 es pot parlar, d'una banda, d'una fiscalitat i unes finances reials, limitades exclusivament als ingressos del patrimoni i als impostos pertanyents a aquesta òrbita (*questia, censa*); i de l'altra, d'unes finances pròpies d'Aragó, Catalunya i València, administrades per les respectives Diputacions del General, que s'alimentaven d'uns impostos específics i que utilitzaven per a les necessitats exclusives dels regnes i el Principat. És cert que, si més no a Catalunya, Pere el Cerimoniós va intentar construir, basant-se en antigues regalies, una «nova» fiscalitat reial durant la segona meitat del segle XIV. D'una banda, existia l'obligació de tots els súbdits, independentment de la jurisdicció a la qual pertanyien, d'ajudar el sobirà en cas d'invasió exterior (usatge «Prínceps Namque»); amb aquest pretext el rei invocà en

nombroses ocasions el vell usatge amb la finalitat prioritària d'obtenir substancials redempcions monetàries. D'altra banda, la Corona va intentar també revitalitzar l'obligació dels habitants del patrimoni reial i dels territoris eclesiàstics a contribuir en ocasió de les coronacions reials i del matrimoni del monarca o les infantes; d'aquesta manera, es van exigir *coronatges* i es multiplicaren els *maridatges* des de la segona meitat del segle XIV. Això no obstant, les Corts van mirar de limitar també aquestes temptatives del monarca per dotar-se d'un àmbit fiscal d'exclusiva competència seva, pretenent imposar el principi que qualsevol fiscalitat que ultrapassés els límits del patrimoni havia de ser consensuada amb l'assemblea. Així, mentre els monarques castellans van poder construir un sistema fiscal per la seva pròpia autoritat, en el qual les Corts, si bé foren consultades, no minvaren de manera sensible la capacitat reial en aquest àmbit, als països de la Corona d'Aragó, i a conseqüència de l'especial configuració de la monarquia feudal i de les relacions d'aquesta amb els grups privilegiats, qualsevol iniciativa fiscal que sobrepassés els estrets límits del patrimoni reial havia de ser consultada a Corts, consentida (o no) per aquestes i finalment gestionada per comissions emanades d'elles. Per tant, si la construcció del nou sistema fiscal a Castella fou una eina de consolidació del poder monàrquic, a la Corona d'Aragó aquest aparell fiscal serví per enfortir la representació oligàrquica del país; en un primer moment merès gestores d'aquest nou sistema fiscal, les Diputacions, no trigaríen a adquirir com més va més competències polítiques i, com en el cas de Catalunya durant la segona meitat del segle XV, arribarien a enfrontar-se amb el mateix monarca. ■

NOTES

1. Com diu A. Rigaudière, a qui seguim en aquesta ràpida evocació de l'entitat del nou sistema fiscal, «es va operar d'aquesta manera una despersonalització del beneficiari de l'impost, una mutació que es realitzà en profit d'un Estat els contorns i les necessitats del qual es van anar definint progressivament», cf. RIGAUDIÈRE, A.: «L'essor de la fiscalité royale du règne de Philippe le Bel (1285-1314) à celui de Philippe VI (1328-1350)», dins DD.AA.: *Europa en los umbrales de la crisis (1250-1350)*, Gobierno de Navarra, Pamplona, 1995, pp. 335-336. Vegeu també la introducció de GENÉT, J.Ph.: *La Genèse de l'État moderne. Prélèvement et redistribution*, Ed. du CNRS, París, 1987, pp. 7-12. Les Corts de Catalunya de la segona meitat del segle XIV ens ofereixen exemples evidents de la distinció entre les «guerres del rei», que el monarca havia de sufragar amb els recursos del seu propi patrimoni, i la defensa de la *res publica Cathalonie*, que era competència de tothom i calia costejar amb un subsidi general percebut en tot el Principat.

2. Vegeu un intent d'avaluació en el marc local d'aquests diversos sistemes fiscals a FURIÓ, A.: «Estructures fiscals, pressió tributària i reproducció econòmica al País Valencià a la baixa Edat Mitjana», dins SÁNCHEZ, M.; FURIÓ, A. (eds.): *Col·loqui sobre Corona, municipis i fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, Lleida, 1997, pp. 495-526; i també el suggeridor article de BOIS, G.: «Fiscalité et développement économique à la fin du Moyen Âge», dins *Col·loqui...*, *Op. Cit.*, pp. 337-348.

3. Vegeu, d'entrada, les síntesis de LADERO QUESADA, M.A.: *Fiscalidad y poder real en Castilla (1252-1369)*, Universidad Complutense, Madrid, 1993; MENJOT, D.: «L'établissement du système fiscal étatique en Castille (1268-1342)», dins RUCQUOI, A.: *Genèse médiévale de l'État moderne: la Castille et la Navarre*

(1250-1370), Editorial Àmbito, Valladolid, 1987, pp. 149-172; SÁNCHEZ MARTÍNEZ, M.: La evolución de la fiscalidad regia en los países de la Corona de Aragón (c. 1280-1356), «Europa en los umbrales de la crisis», Gobierno de Navarra, pp. 393-428; SESMA MUÑOZ, J.A.: «Las transformaciones de la fiscalidad real en la baja Edad Media», *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. I, 1, Saragossa, 1996, pp. 233-291.

4. Així, l'*almojarifazgo* comprenia, entre molts altres elements, censos d'immobles de propietat reial (molins, forns, banys, mercats dels sedaires (*alcaicerías*), alfòndecs, carnisseries, tallers, etc.); ingressos per l'ús dels pesos i mesures reials; *rentas menudas* sobre la compravenda de productes, i aranzels duaners sobre el comerç exterior. Com és prou evident, la major part d'aquests drets es corresponien tipològicament amb els ingressos que rebien els monarques catalanoaragonesos els seus dominis patrimonials. En aquest sentit, l'*almojarifazgo*, com a «tesorer del rei», s'hauria d'incloure dins dels ingressos del patrimoni reial; tanmateix, com que fou aplicat a les grans ciutats del sud peninsular a partir dels anys centrals del segle XIII, es corresponen molt bé amb les noves ofensives fiscals que estem observant.

5. No puc deixar de remarcar la sincronia amb la generalització de les *imposicions* —un tipus d'impost molt semblant a les *alcabalas* castellanes— a tot Catalunya, la qual cosa també tingué lloc entre 1340 i 1344. La diferència essencial, com en altres casos, rau que les *imposicions* catalanes es van establir exclusivament a les ciutats i viles del patrimoni reial, mentre que les *alcabalas* van abraçar tot el territori castellà.

6. Sobre tot plegat, vegeu SÁNCHEZ MARTÍNEZ, M.: *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Eumo, Vic, 1995; i SÁNCHEZ, M.; ORTÍ, P.: «La Corona en la gènesi del sistema fiscal municipal en Catalunya (1300-1360)», al Col·loqui sobre «Corona, municipis i fiscalitat a la baixa Edat Mitjana», Lleida, 1997, pp. 223-278.

BIBLIOGRAFIA

- Col·loqui: «Corona, municipis i fiscalitat a la baixa Edat Mitjana»*, (coord. per SÁNCHEZ, M. i FURIÓ, A.), Lleida, 1997.
- FERRER MALLOL, M.T.: *El patrimoni reial i la recuperació dels senyorijs jurisdiccionalis en els Estats catalanoaragonesos a la fi del segle XIV*, Anuario de Estudios Medievales, 7, 1970-71.
- Finanzas y fiscalidad municipal*, V Congreso de Estudios Medievales (coord. por MARTÍN RODRÍGUEZ, J.L.), Lleó, 1997.
- La Gènesi de la fiscalitat municipal (segles XII-XIV)* (coord. por FURIÓ, A.), en *Revista d'Història Medieval*, 7, 1996-97.
- GUINOT, E.: *El patrimoni reial al País Valencià als inicis del segle XV*, Anuario de Estudios Medievales, 22, 1992.
- HERNÁNDEZ SÁNCHEZ, F.J.: *Las rentas del rey. Sociedad y fisco en el reino castellano del siglo XIII*, 2 vols., Fundación Ramón Areces, Madrid, 1993.
- KÜCHLER, W.: *Die Finanzen des Krone Aragon während des 15. Jahrhunderts (Alfons V. Und Johann II.)*, Münster/Westfalen, 1983 (trad., Editorial Alfons el Magnànim, València, 1997).
- LADERO QUESADA, M.A.: *La Hacienda Real de Castilla en el siglo XV*, Universidad de La Laguna, La Laguna de Tenerife, 1973.
- LADERO QUESADA, M.A.: *El siglo XV en Castilla. Fuentes de renta y política fiscal*, Institución Fernando el Católico, Barcelona, 1982.
- MENJOT, D.: *Fiscalidad y sociedad. Los murcianos y el impuesto en la Baja Edad Media*, Academia Alfonso X el sabio, Murcia, 1986.
- MONTAGUT ESTRAGUÉS, T.: *El Mestre racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*, 2 vols., Fundació Noguera, Barcelona, 1987.
- MUÑOZ POMER, R.: *Orígenes de la Generalidad valenciana*, Generalitat de València, València, 1987.
- SESMA MUÑOZ, J.A.: *La Diputación del reino de Aragón en la época de Fernando II*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 1977.

Manuel Sánchez Martínez
Científic titular del CSIC

Traducció
 Lourdes Bigorra